

ЯНУШЭВІЧ І.І. ЗМЕНА СТАНОВІШЧА КАНФЕСІЙ У БЕЛАРУСІ (1917-1929 гг.)

(БДУ, Мінск)

Кардынальныя сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні ў Расіі пасля рэвалюцыйных падзей 1917 г. выклікалі значныя змены ў канфесійнай сітуацыі краіны. У праграмных дакументах новага атэістычна настроенага палітычнага кіраўніцтва рэлігіі і царкве адводзілася роля імкліва знікаючых грамадскіх інстытутаў. Змагацца адначасова з усімі рэлігійнымі арганізацыямі большавікі не мелі магчымасці. Галоўным іх палітычным праціўнікам стала Руская праваслаўная царква (РПЦ), заявіўшая аб сваім непрыняцці гвалтоўнага захопу ўлады. Афіцыйна да 1914 г. у Расійскай імперыі налічвалася 130 праваслаўных епіскапаў, больш 50 000 святароў і дьяканаў, 48 000 прыходскіх храмаў, 35 000 школаў і 58 семінарыяў, каля 1 000 манастыроў [12, с. 35]. У беларускіх губерніях дзейнічалі 2693 царквы, 21 мужчынскіх і 14 жаночых манастыроў, каля 2000 царкоўнапрыходскіх школ, 3 духоўныя семінарыі. Праваслаўная царква мела да рэвалюцыі статус дзяржаўнай і атрымлівала некаторыя перавагі перад іншымі культурамі.

Прамых звестак аб антыцаркоўнай дзейнасці савецкай дзяржавы ў Беларусі ў другой палове 1918 г. - першай палове 1920 г. няма, аб іх можна меркаваць па падзеях у краіне Саветаў у цэлым. Прыфрантавая зона, частая змена рэжымаў, баявыя дзеянні накладвалі на паводзіны салдатаў усіх армій адбітак адмысловай бестактоўнасці ў дачыненні і да народа Беларусі, і да яе святыняў. Епіскап Мінскі і Слуцкі Георгій, выступіўшы з асуджэннем дзеянняў большавікоў, быў вымушаны пакінуць краіну разам з адступаючымі немцамі. Мінскую епархію ўзначаліў епіскап Мельхісэдэк. Нягледзячы на антыправаслаўную атаку, Царква практычна поўнацэнна захавала сваю арганізацыйную структуру і ўяўляла сабой для ўлад небяспечнага палітычнага праціўніка. У дадатак да адміністрацыйнага ціску і атэістычнай дзейнасці кампетэнтнымі органамі праводзіцца шэраг мерапрыемстваў з мэтай падначаліць яе сваім указанням з дапамогай стымулявання расколу і перадачы кіравання ў рукі ляяльнага святарства. Непакісны патрыярх Ціхан быў арыштаваны. Прасавецкі настроенная група духавенства, выступаўшая пад лозунгам абнаўлення царквы і атрымаўшая за гэта сваю назву – абнаўленцы, захапіла царкоўную ўладу. Было створана абнаўленчаскае Вышэйшае царкоўнае ўпраўленне (ВЦУ).

Атрымаўшы вышэйшую царкоўную ўладу, абнаўленцы пачалі жорстка распраўляцца з не жадаючымі прызнаваць іх епіскапамі. Да ліпеня 1922 г. 37 з 73 епархій перайшлі пад кіраванне ВЦУ. У чэрвені 1922 г. з Мельхісэдэкам была праведзена адпаведная размова ў ДПУ, пасля якой Сакратар ЦК КП(б)Б У. Багуцкі ў лісце І. Сталіну зрабіў вывад: "Мы лічым, што Мельхісэдэка пры ўмелым падыходзе можна

выкарыстаць у барацьбе з рэакцыйным духавенствам" [2, с. 235]. Сітуацыя складалася вельмі заблытаная і разабрацца ў сутнасці праходзячых у Маскве падзей было няпроста. Пагроза вынясення смяротнага прысуду патрыярху Ціхану, передача ім канцэлярыі Патрыярхіі абнаўленцам, падтрымка ВЦУ некаторымі аўтарытэтнейшымі іерархамі Царквы, ды і ціск мясцовых улад вымусілі Мельхісэдка прызнаць новае кіраўніцтва ў чэрвені 1922 г. Аднак, зразумеўшы значэнне мяркуемых рэформаў Царквы, маючых мэтай на пачатковым этапе падначаленне свецкім уладам, а ў далейшым поўнае разбурэнне РПЦ у СССР, епіскап пачынае шукаць выйсце з крытычнай сітуацыі.

Адначасова група беларускіх святароў і грамадскіх дзеячаў (протаіерэі Ст. Кульчкіі і У. Біруля, Якуб Колас, прафесар А. Савіч і інш.) ставіць пытанне аб аўтаноміі Царквы, якая дазваляла па царкоўных законах пазбегнуць падначаленасці Маскве, а на той момант ВЦУ, і напamую звязвацца з Усяленскім Патрыярхам. 10 ліпеня 1922 г. у Мінскім Кафедральным Саборы было заяўлена аб абвешчэнні аўтаноміі Беларускай царквы. Стваралася Беларуская мітраполія на тэрыторыі БССР. Епіскап Мельхісэдэк названы мітрапалітам Мінскім і Беларускім.

Мітрапаліт усяляк стараўся пазбягаць ганебных і гібельных для Праваслаўнай царквы кантактаў з абнаўленцамі. Кіраўніцтва ДПУ Беларусі, дакладна разгледзеўшы ўяўнага абнаўленца, у жніўні 1922 г. пачынае правядзенне мерапрыемстваў па падтрыманні раскола ў РПЦ. ДПУ выдала адпаведнае цыркулярнае распараджэнне ўсім павятовым аддзелам. У ім прадпісывалася выявіць "прыдатных для працы святароў, арганізаваць іх у групы і ўсяляк стымуляваць далучэнне да яго астатняга духавенства" [10, ф.4, оп. 1, д. 489, л. 81]. Аднак прыхільнікаў абнаўленчага руху ў БССР практычна не было.

Для аказання ціску на святароў і мітрапаліта арганізоўваецца кампанія іх фізічнага знішчэння. Асноўным абвінавачваннем, як ні дзіўна, было супраціўленне канфіскацыям царкоўных вартасцяў. На падставе яго было растрэляна ў 1922 г. у Бабруйскім павеце – 29 клірыкаў, у Мінскім – 49. Гэта пры тым, што быў зафіксаваны толькі адзіны выпадак супраціўлення канфіскацыям. Першая палова 1923 г. – час моцнай атакі на ціханаўскую Царкву. Ствараемыя ўпаўнаважанымі ВЦУ пры падтрымцы ўладаў абнаўленчаскія групы былі нешматлікімі і надзвычай няўстойлівымі. Адна з такіх груп, створаная ў Бабруйску, складалася з 12 чалавек, прычым 8 з іх улічваліся фармальна. 1923 г. праходзіў пад лозунгам узбуйнення БССР. На планаваных да далучэння тэрыторыях абнаўленцы мелі больш моцнае становішча, асабліва ў Магілёўскай епархіі. 21 снежня 1924 г. у Мінску адбылася нарада абнаўленчаскіх епархіяльных упраўленняў. На ім было заяўлена аб "неабходнасці справы арганізацыі Беларускага царкоўнага жыцця ўзяць у свае рукі, не лічачыся з самавольнай Мінскай мітраполіяю і епіскапам Мельхісэдам" [132, с. 49]. Для легітымнасці ўзяцця царкоўнай улады абнаўленцы пачынаюць падрыхтоўку беларускага Сабора. Але яны

выдатна ўяўлялі рэальную расстаноўку сіл і ўсведамлялі, што без прыцягнення Мельхісэдка або часткі яго аднадумцаў ім не абысціся. Для рашэння гэтай праблемы спатрэбілася дзяржаўная падтрымка. ЦК КП(б)Б са згоды ДПУ даручыў Маразоўскаму правесці перамовы з Мельхісэдкамі [10, ф. 15 оп. 28, д. 22, л. 20]. Мітрапаліт адхіліў прапановы аб супрацоўніцтве з абнаўленцамі. Па прадстаўленні НКУС Часовае Беларускае Бюро ЦК РКП(б) 3 мая 1924 г. прымае сакрэтную пастанову аб дазvole з'езду духавенства "Жывой царквы" у Магілёве. 17-19 мая 1924 г. там адбыўся першы Беларускі Абласны Царкоўны Сабор, аб'яднаўшы сабой епіскапаў Беларусі і некалькі дзесяткаў дэлегатаў клірыкаў і прыхажан з епархій увайшоўшых ва ўзбуйненую БССР. Усе рашэнні, прынімаемыя на гэтым з'ездзе, былі папярэдне ўзгоднены ў НКУС і адлюстроўвалі пункт погляду на рэлігійнае жыццё менавіта гэтага ведамства. Створаныя на Саборы Беларускі Праваслаўны Сінод, абласныя і акружныя ўпраўленні аб'яўляліся адзінай царкоўнай уладай і распаўсюджвалі сваю юрысдыкцыю на ўсю тэрыторыю БССР, а таксама быў абраны Беларускі мітрапаліт. Ім стаў былы епіскап Полацкі і Віцебскі Серафім. Да гэтага часу да абнаўленцаў належылі каля 500 прыходаў, гэта значыць крыху менш паловы ўсіх праваслаўных абшчын Беларускай мітраполіі.

Маральнай і арганізацыйнай падтрымкі "Жывой царкве" было недастаткова. Асноўная дапамога абнаўленцам у 1924 г. аказвалася ў захопе малітоўных будынкаў, яшчэ прыналежных паплечнікам мітрапаліта Мельхісэдка. Улетку 1924 г. ДПУ пры садзейнічанні іншых дзяржорганаў пачынае кампанію па перадачы праваслаўных храмаў абнаўленчаскім абшчынам. Для паказу фармальнай законнасці мясцовым органам улады, Аддзелу культаў НКУС прадпісвалася ў вызначаных абнаўленцамі храмах правесці рэвізіі, скурпулёзна праверыць выкананне заключанага раней дагавора і пры выяўленні малейшых заўваг дагавор аб арэндзе са старым царкоўнапрыходскім саветам скасаваць і заключыць з "групай вернікаў прагрэсіўнай абнаўленчаскай абшчыны".

Пазіцыя беларускіх антырэлігійнікаў дазваляла, з аднаго боку, не парушаць указанні Масквы аб перагібах у пытаннях "канфіскацыі дамоў культаў", паколькі яны не закрываліся поўнасцю, а толькі перадаваліся іншай абшчыне таго ж веравызнання, па-другое, звужыць зону ўплыву непакіснага мітрапаліта Мельхісэдка. Але правесці ў 1924 г. падобныя мерапрыемствы было праблематычна па прычыне супрацівы вернікаў і праваслаўнага кліру. Постаць мітрапаліта выклікае і ў абнаўленцаў, і ў АДПУ асабліва моцнае раздражненне. Мельхісэдэк не толькі адхіляе ўсе прапановы аб супрацоўніцтве з Беларускім Праваслаўным Сінодам, але і ўсё мацней заяўляе аб неабходнасці аўтакефаліі Беларускай праваслаўнай царквы для выратавання яе ад абнаўленчаскіх рэарганізацый.

Дзейнасць Мельхісэдка наносіла вялікую шкоду антырэлігійнай працы, таму Бюро ЦК КП(б)Б прыняло рашэнне аб ізаляцыі мітрапаліта ад кіравання Царквою. У жніўні 1924 г. яму і 8 "супольнікам" было

прад'яўлена абвінавачванне ва ўтойванні царкоўных вартасцяў у час іх канфіскацыі ў 1922 г. і правядзенне агітацыі з мэтай звяржэння савецкай улады. Справу разглядаў Вышэйшы суд БССР з 10 па 17 жніўня. Абвінавачванне спадзявалася, што паплечнікі мітрапаліта пад пагрозай рэпрэсій падцвердзяць яго кіруючую ролю ў парушэнні савецкага заканадаўства. Гэтага не адбылося, і, па ўзгадненню з ЦК КП(б)Б, суд вынес прысуд гр-ну Пaeўскаму – тры гады пазбаўлення волі ўмоўна.

Папярэджваючы рашэнне Вышэйшага суда па справе мітрапаліта Мельхісэдэка, "Жывая царква" выкарыстоўвае момант і арганізоўвае масавую прапагандысцкую працу. У Мінск прыязджаў абнаўленчаскі епіскап А. Увядзенскі. Ён чытаў даклады, прымаў удзел у дыспутах з прадстаўнікамі Агітпропа ЦК КП(б)Б, вёў агітацыю за далейшае развіццё свайго руху ў Беларусі. 7 красавіка 1925 г. памёр патрыярх Ціхан. 11 красавіка абнаўленчаскі Сінод выступае да веруючых і кліру з заклікам аб'яднання праваслаўных абшчын на сваіх пазіцыях. Такую ж прапанову атрымаў і змешчаны пад хатнім арыштам Мельхісэдэк. І яму прабачыла б савецкая ўлада ўсе яго ранейшыя "грахі", калі б ён пагадзіўся, але мітрапаліт быў непахісны.

Адмова мітрапаліта шмат у чым і вызначыла рашэнне Бюро ЦК КП(б)Б ад 8 жніўня 1925 г. аб скліканні другога з'езда духавенства ў Магілёве. Па лініі ДПУ была дадзена "дырэктыва аб прыцягненні на Усебеларускі Памесны Сабор часткі ціханаўцаў" [10, ф. 4, оп. 3, д. 6, л. 257]. Бальшавікі спадзяваліся, што судовы працэс над Мельхісэдэкам зробіць яго паплечнікаў больш згодлівымі. Аднак гэтага не адбылося, мельхісэдэкаўцы засталіся адданымі свайму мітрапаліту. Такой пазіцыі спрыялі дзеянні, якія і колькасны склад абнаўленчаскага духавенства. Яшчэ ў 1923 г. аддзяліўшыся ад ВЦУ епіскап Антаніін даваў абнаўленцам наступную характарыстыку: "Да часу Сабора не засталася ні аднога п'яніцы, ні аднога пашляка, які не пралез бы ў царкоўнае кіраванне і не акрыў бы сябе цітулам або мітрай, наскочыўшы на архіерэйскія кафедры прама з п'яных дзячкоў" [16, с. 217]. Такія ж абнаўленчаскія "місіянеры" і "святые айцы" у 1925 г. блукалі па рэспубліцы. Асобай актыўнасцю вылучаўся "алкаголік і распутнік" архіерэй Данііл, які пад выглядам рэгістрацыі ўдзельнікаў сходаў парафіян збіраў подпісы за пераход абшчыны да абнаўленцаў [1]. Такія паводзіны не толькі ніяк не адпавядалі прадстаўленню народа аб праваслаўным святары, але і мелі паралелі з п'янствам, склочніцтвам, карцёжніцтвам некаторых савецкіх і партыйных кіраўнікоў на месцах [10, ф. 4, оп. 21, д. 19, л. 496; ф. 99, оп. 2, д. 95, л. 235]. Менавіта з такімі з'явамі, выклікаючымі масавае незадавальненне насельніцтва, упарта змагаліся і ЦК У КП(б), і ЦК КП(б)Б, і ЦКК, разумеючы ўсю іх шкоднасць і згубнасць. І калі камуністаў і камсамольцаў па магчымасці прыцягвалі да дысцыплінарнай адказнасці, то на абнаўленчаскага святара ўздзейнічаць было цяжка. Па-першае, кіраўніцтва абнаўленцаў у асноўным было схільным да тых жа заганаў, а, па-другое, адчуваўся

востры недахоп кадраў, выбіраць асабліва не прыходзілася. ДПУ і бальшавіцкімі прапагандыстамі такое становішча спраў выкарыстоўвалася як прыклад разлажэння і дэградацыі ўсяго праваслаўнага духавенства.

У часткі клірікаў усё выразней праглядалася ідэя царкоўнай самастойнасці. Група святароў на чале з епіскапам Бабруйскім Філарэтам 10 жніўня 1927 г. на з'ездзе праваслаўнага кліру і вернікаў заявіла аб абвяшчэнні Беларускай Аўтакефальнай Царквы. Такі ход падзей быў не пажаданы для ўлад па шматлікіх прычынах. "Мельхісэдэкаўцаў" цяжэй было кантраляваць і складаней уплываць на іх праз вышэйшае царкоўнае кіраўніцтва. Аўтакефальная царква падначальвалася б непасрэдна Усяленскаму Патрыярху. Прызначэнне новых святароў павінна было праходзіць з ліку тых, хто падтрымліваў ідэю аўтакефаліі, а гэта значыць – з мясцовага духавенства. Усяго ў 1929 г. у БССР дзейнічала 1013 праваслаўных прыходаў. "Мельхісэдэкаўскіх" прыходаў налічвалася больш 400, а калі ўлічыць, што знешне прасавецкі настроенае абнаўленчаства Агітпроп называў "тактыкаю папоў, выступаючых у ролі выратавальнікаў царквы ад поўнага палітычнага краху...", то становіцца ясна, што абедзве плыні аднолькава шкодныя. Царква – адчынены класавы вораг" [10, ф. 4, оп. 7, д. 122, л. 13].

Моцная антыправаслаўная атака новага палітычнага кіраўніцтва ў 1917 – 1919 гг. спрыяла часоваму аблягчэнню дзейнасці Рымска-каталіцкай царквы (РКЦ). У дарэвалюцыйны перыяд Каталіцкая царква ў Расійскай імперыі мела 12 дыяцэзій. Агульная колькасць веруючых католікаў, пражываючых на тэрыторыі Беларусі, складала каля 2,5 млн. чалавек. У 1917 г. была зроблена рэарганізацыя епархіяльнай структуры Магілёўскага архідыяцэза, у склад якога былі ўключаны 6 епархій: Магілёўская, Мінская, Луцка-Жытомірская, Камянец-Падольская, Ковенская і Саратаўская. У 1917 г. была ўзноўлена дзейнасць Мінскага дыяцэза. Папа прызначыў яе біскупам ксяндза З. Лазінскага. У 1917 г. у 456 парафіях з 157 філіяламі і 162 капліцамі служылі 917 ксяндзоў. Найбольшая колькасць каталіцкіх храмаў знаходзілася ў Віцебскай і Віленскай губерніях, 229 і 172 адпаведна. 1 кастрычніка 1918 г. у Мінску была адчынена Каталіцкая духоўная семінарыя. Значна актывізавалася ў гэты перыяд місіянерская дзейнасць. Безумоўна, улад падобная сітуацыя не магла не хваляваць. Тым больш што Ватыкан не толькі хадатайнічаў аб лёсе царскай сям'і, але і выступіў з асуджэннем, праводзімай савецкім кіраўніцтвам агрэсіўнай антыцаркоўнай атакі. У ноч з 16 на 17 красавіка 1919 г. быў арыштаваны Магілёўскі мітрапаліт Э. Роп. Пазней ён быў у парадку абмену адпраўлены ў Польшчу [8, с. 182]. У 1920 г. быў арыштаваны і мінскі біскуп З. Лазінскі. Пасля адзінаццаці месяцаў у Бутырках яму ўдалося з'ехаць у Навагрудак. Па выніках падпісання Рыжскага мірнага дагавору ў межах былога Мінскага дыяцэза засталася 7 дэканатаў, 55 парафій, каля 160 тыс. вернікаў і 14 ксяндзоў [11, с. 31].

Увесну-улетку 1922 г. узаемаадносіны савецкай улады з Рымска-каталіцкай царквою значна абвастрыліся ў сувязі з правядзеннем кампаніі па рабаванню храмаў і накіраваннем папай мемарандума Генуэзійскай канферэнцыі. Папскі Прастол прапанаваў удзельнікам канферэнцыі заключыць з Расіяй пагадненне аб тым, што яна дае гарантыі поўнай волі сумлення ўсіх грамадзян, магчымасці выканання рэлігійных культаў і абрадаў, звароту рэлігійным абшчынам рухомай маёмасці. Пераемніка Э. Ропы Я. Цепляка чакала тая ж доля, што і яго папярэдніка. Цепляку ставілася ў абвінавачванне тое, што ён даваў указанні духавенству не дазваляць стварэння "дваццатак", не заключаць пагадненняў аб арэндзе царкоўнай маёмасці. Я. Цепляк і настояцель касцёла св. Кацярыны ў Петраградзе К. Буткевіч былі прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Пастановай УЦВК 29 сакавіка 1923 г. смяротны прысуд Цепляку быў заменены на 10 гадоў турмы, а затым і на высылку з межаў СССР. Буткевіч 31 сакавіка быў расстраляны.

3 сярэдзіны 20-х гг. увага ўладаў да РКЦ значна мацнее. Судовы працэс над Я. Цепляком, яго высылка з СССР у некаторай ступені паслабілі жорсткае супрацьстаянне Масквы і Вацікана. У супрацоўніцтве былі зацікаўлены абодва бакі. Папа выказаў гатоўнасць ісці на некаторыя ўступкі ў пытанні дзейнасці РКЦ у СССР. Многія прыходы, раней адказваўшыся ад дзяржаўнай рэгістрацыі, пачалі яе праходзіць. Пасля суду над Цепляком два дзяццэзы ў БССР пуставалі. Іх кіраўніцтва ажыццяўлялася часовымі адміністрацыямі. Магілёўскім дзяццэзам, які пасля рэфармавання Касцёла ў СССР складаўся з 11 дэканатаў, 60 парафій з 115 000 вернікаў і 35 святарамі, кіраваў ксендз З. Пржырэмбэль.

У той жа час Каталіцкая царква ва ўмовах савецкай улады не пакідала спробаў пашырэння зоны свайго ўплыву. У 1923 г. Патрыарх Ціхан адзначаў, што, выкарыстоўваючы бязладзіцу, якая адбываецца ў Праваслаўнай царкве, папа ўсялякімі шляхамі імкнуўся насаджаць у СССР каталіцызм. Для актывізацыі такога роду дзейнасці ў 1925 г. у Рыме пры Кангрэгацыі Усходніх Цэркваў была створана камісія "Pro Russia", якую ўзначаліў іезуіт Мішэль д'Эрбіны. Камісія займалася не толькі дапамогай каталіцкай місіі ў СССР, але і місіянерскай працай сярод рускай эміграцыі ў Еўропе. У 1926 г. узведзены ў епіскапскі сан д'Эрбіны прыехаў у СССР, дзе здзейсніў некалькі патаемных епіскапскіх хіратаній і правёў рэарганізацыю каталіцкіх епархіяльных структур. На тэрыторыі Савецкага Саюза замест ранейшых дзяццэзаў былі адчынены чатыры Апостольскія адміністратуры: Маскоўская (еп. Пій-Эжан Нёве); Ленінградская (еп. Антоній Малецкі); Магілёўская (еп. Баляслаў Слосканс) і Крымская (еп. Алесь Фрызон) [3, с. 63].

У БССР, асабліва ў прымежных раёнах і месцах кампактнага пражывання католікаў і палякаў, антысавецкія настроі пераважалі. Спрыяла гэтаму і несбалансаваная антырэлігійная праца. Беларусы-католікі ў большасці сваёй жадалі далучэння да Рэчы Паспалітай.

Неабходна адзначыць, што большасць святароў, многія з іх карэнныя жыхары Польшчы, не абмяжоўваліся толькі пастырскай дзейнасцю. Кіраўнік АДПУ у БССР І. Апанскі паведамляў у ЦК КП(б)Б, што ў рэспубліцы 36 святароў РКЦ варожа настроены супраць савецкай улады. Разам з тым на ўсіх каталіцкіх клірыкаў вешалася бірка польскіх шпіёнаў і контррэвалюцыянераў: "Рымска-каталіцкая царква з'яўляецца буйнейшым фактарам нестабільнасці, як у сілу таго, што яе ўплывам ахоплены значныя пласты насельніцтва (не меней 200-250 тыс.), так і, у асаблівасці, у сілу таго, што яна выконвае ролю прамой агентуры польскай дзяржавы" [10, ф. 4, оп. 21, д. 4, л. 426]. Найбольш уплывовых ксяндзоў арыштоўвалі і падвяргалі адміністрацыйнай высылцы. Аднак у цэлым рэпрэсіі супраць каталіцкіх святароў былі значна меней жорсткімі, чым на праваслаўнае духавенства. Калі прадстаўнікоў апошняго падвяргалі расстрэлам, арыштам і ссылкам, то каталіцкіх клірыкаў усяго толькі высылалі з СССР (так, у 1925 г. у заключэнні знаходзілася ўсяго 8 пробашчаў-католікаў).

Прадпрымаемыя савецкім кіраўніцтвам меры па барацьбе з РКЦ далі свае вынікі. Да канца 20-х гг. дзейнасць Касцёла на тэрыторыі СССР была практычна поўнасцю загнана ў падполле. Мерапрыемствы па ўзмацненню Каталіцкай царквы ў СССР чакаемых вынікаў не далі. У заходніх рэгіёнах, меўшых значны сацыяльны патэнцыял, улады яшчэ не рашаліся на правядзенне агульных зачыненняў храмаў. У БССР на пачатак 1929 г. дзейнічала 111 каталіцкіх храмаў [4, с. 45].

20-я гг. XX-га ст. перыяд актыўнага распаўсюджвання розных нетрадыцыйных рэлігійных арганізацый, прадстаўленых галоўным чынам пратэстанцкімі дэнамінацыямі. Лютэране і кальвіністы (рэфарматы) дзейнічалі тут ужо больш чатырох вякоў, аднак мелі вузкую сацыяльную базу і нязначны эканамічны патэнцыял. На поле канфесійнага жыцця выходзілі нэапратэстанцкія арганізацыі: евангельскія хрысціяне-бапцісты, адвентысты сёмага дня, хрысціяне веры евангельскай (пяцідзсятнікі), евангельскія хрысціяне і інш.

Баптызм у Расію прыйшоў у 20-я гг. XIX-га ст. У Беларусі атрымаў сваё распаўсюджванне ў асноўным сярод нямецкіх каланістаў і латышоў. Першай была створана баптысцкая абшчына ў в. Уць Добрушкага р-н. У 1905 г. там быў пабудаваны першы малітоўны дом [15, с. 127]. Першыя групы пяцідзсятнікаў, бяручых пачатак ад амерыканскай царквы "Асамблея Бога", адкрылі ў рэспубліцы рэмігранты з ЗША, а таксама былыя ваеннапалонныя і місіянеры пад час Першай сусветнай вайны. Адвентысты сёмага дня разгарнулі сваю дзейнасць у пачатку 20-х гг. XX -га ст.

Шырокае распаўсюджванне пратэстантызм атрымаў толькі з прыходам савецкай улады. Абвешчаная новым атэістычна настроеным кіраўніцтвам краіны барацьба з усімі рэлігійнымі культамі на практыцы праявілася ў агрэсіўнай атацы на Праваслаўную царкву. У.І. Ленін бачыў у сектантах саюзніка ў барацьбе з традыцыйнымі канфесіямі. Стаўленне

да рэлігіі правадыр рэвалюцыі вызначаў у падначаленні яе практычным лозунгам, якія высоўвала палітычнае кіраўніцтва. Дэкрэт "Аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы" ад 23 студзеня 1918 г. падрываў эканамічны базіс традыцыйных канфесій і, па меркаванню пратэстантаў, поўнаасцю задавальняў іх патрабаванням.

На пачатку 20-х гг. абшчыны евангельскіх хрысціян-баптыстаў пачалі драбніцца на абшчыны евангельскіх хрысціян і евангельскіх хрысціян-баптыстаў. Рэгулярна арганізоўваліся курсы рэгентаў і праводзіліся з'езды абшчын. Віцебская губернія была цэнтрам распаўсюджвання адвентызма. Тут пражывала 39 % усіх адвентыстаў Беларусі. Група пяцідзсятнікаў евангельскіх хрысціян у Духу Апостальскім налічвала каля 80 чалавек, а дзве групы чурыкаўцаў 65 [5, с. 42].

У Магілёве ў 1917 г. была створана першая група евангельскіх хрысціян, якая складалася першапачаткова з трох санітараў шпіталю. У далейшым група разгарнула актыўную працу ў акрузе. Ужо праз год разрозненныя суполкі евангелістаў былі аб'яднаны прадстаўніком УС ЕХ З.І. Баранавым. У 1917 г. у Мінску ўзнікла першая пратэстанцкая абшчына, якой кіраваў Б. Чабурэк. Ён у пачатку 20-х гг. арганізаваў хор і быў яго першым рэгентам. Актыўнай дзейнасцю адрознівалася слувкая абшчына хрысціян-баптыстаў, узначальваемая У. Вялічкай. Першыя зборы праводзіліся абшчынай у кальвінісцкім касцёле. На сабраныя сродкі ў Слуцку быў пабудаваны малітоўны дом, у якім у 1925 г. праходзіў акруговы з'езд работнікаў Саюза евангельскіх хрысціян [7, с. 385].

У Гомельскай акрузе былі моцныя пазіцыі ў баптыстаў. Існавалі тры абшчыны ў Гомелі, Чачэрску, Петрыкаве, агульнай колькасцю 366 чалавек. Да канца 1925 г. у рэспубліцы дзейнічала 40 груп ЕХ (2732 чалавек), 7 груп баптыстаў (637 чалавек), 2 групы адвентыстаў (26 чалавек). Распаўсюджанне пратэстантызму ў Беларусі пасля кастрычніка 1917 г. цалкам залежала ад праходзячых агульнасаюзных працэсаў. 4 студзеня 1919 г. быў выдадзены дэкрэт СНК РСФСР "Аб вызваленні ад воінскага абавязку па рэлігійных перакананнях", у якім заканадаўча была ўсталявана магчымасць праходжання альтэрнатыўнай воінскай службы або ж поўнае вызваленне ад яе па хадатайству Аб'яднанага савета. У той час за адмову ад службы ў Чырвонай Арміі рэвалюцыйны трыбунал выносіў смяротны прысуд, але такія адмяняўся пры своєчасовым звароце рэлігійных арганізацый у УЦВК. На трэцім Сусветным кангрэсе баптыстаў П. Паўлаў назваў гэты дэкрэт "выдатным па сваім значэнні актам у сферы рэлігійнай волі, не маемым прыкладу ў заканадаўствах іншых краін" [7, с. 177]. Пасля прыняцця дэкрэта выпадкі адмовы сектантаў ад воінскай службы па рэлігійных перакананнях пачасціліся, а ў некаторых месцах набылі масавы характар. Несумненна, многія пачалі ўступаць у сектанцкія абшчыны, каб такім чынам пазбегнуць службы ў Чырвонай Арміі.

Нявызначаны быў пункт гледжання па сектанцкім пытанні сярод вышэйшага кіраўніцтва краіны. М.І. Калінін, А.І. Рыкаў, У.Д. Бонч-Бруевіч лічылі, што з сектанцтвам не варта канфрантаваць, а неабходна наладжваць супрацоўніцтва і партыйным, і дзяржаўным структурам. М.І. Калінін падтрымліваў працоўны характар абшчын. Вывучэннем сектанцтва ўшчыльную заняліся ў АДПУ. Органам удалося знайсці рычагі ціску на кіраўніцтва вядучых пратэстанцкіх дэнамінацый для змены іх пазіцыі ў дачыненні да воінскай службы, што выклікала напружанасць у стане баптыстаў і евангельскіх хрысціян. 1926 г. стаў паваротным ва ўзаемаадносінах дзяржаўных органаў і сектанцкіх арганізацый. Нарада пры Агітпрапе ЦК У КП(б) канстатавала, што ў "колькасным дачыненні цэлы шэраг сект з'яўляюцца масавымі арганізацыямі, якія налічваюць у сваіх шэрагах мільёны сяброў" і сектанцтва "уяўляе сабой дробнабуржуазны, галоўным вобразам сялянскі рух, і вялікім уплывам у ім карыстаюцца буржуазна-кулацкія элементы" [9, с. 50]. За перыяд 1923-1925 гг. колькасць іх абшчын у БССР павялічылася на 40 %, а за перыяд 1925-1929 гг. амаль падвоілася і дасягнула 89. У рэспубліцы дзейнічала 41 група евангельскіх хрысціян, 27 груп баптыстаў, 6 груп адвентыстаў. Усяго пражывала 4754 пратэстантаў.

На тэрыторыі Беларусі знаходзілася вялікая колькасць прадстаўнікоў іўдзейскай канфесіі. Па статыстычным дадзеным налічвалася ў БССР у 1926 г. 405 435 яўрэяў. Да 1917 г. дзейнічала 704 сінагогі, у якіх працаваў 271 рабін. Напрыклад у Мінску – 83 сінагогі, у Магілёве – 50, Бабруйску – 42, Віцебску – 30 [14, с. 39]. Сінагогі ствараліся ў большасці выпадкаў па прафесійнай прыналежнасці.

У 1923 г. і ў цэлым па краіне, і ў рэспубліцы праходзіць масавае зачыненне сінагог. "Перапрафіліраваліся" храмы ў Гомелі, Рэчыцы, Бабруйску, Мозыры, Ветцы, Лоеве і т.д. У Мінску была зачыненая харальная сінагога, умяшчаючая тысячы вернікаў і з'яўляўшаяся значным культурным цэнтрам яўрэйскага насельніцтва. У пачатку 1929 г. у рэспубліцы яшчэ дзейнічалі 547 сінагог [4, с. 45].

Важным атрыбутам іўдзейскага жыцця з'яўляліся навучальныя ўстановы. У 1918 г. Дзяржаўны камітэт асветы выдаў загад забараняючы заняткі ў хедэрах. У маі 1922 г. Народны камісарыят асветы БССР дублірую гэтае загад. У 1921 г. у многіх гарадах рэспублікі, у тым ліку ў Мозыры і Полацку, ішлі судовыя працэсы над настаўнікамі хедэраў. Толькі ў Віцебску ў 1922-1923 гг. было зачыненая 39 іўдзейскіх школ. Уся антыіўдзейская барацьба суправаджалася масавай "выкрываючай" агітпрапкампаніяй, асноўнымі застрэльшчыкамі якой, як зрэшты і ўсёй антырэлігійнай кампаніі, былі яўрэі, якія імкнуліся, адарваўшыся ад веры і звычаяў бацькоў, уліцца ў сацыялістычнае грамадства.

Вырашальную ролю ў арганізацыі адукацыі выконваў утвораны ў Петраградзе ў 1922 г. Камітэт Рабінаў СССР, які ўзначальваў рабін Шнеерсон. Галоўнай функцыяй Камітэту было распаўсюджванне сродкаў

заснаванай у 1914 г. у ЗША дабрачыннай арганізацыі "Джойнт". Дзякуючы значнай фінансавай падтрымцы з-за мяжы, а таксама далейшаму развіццю нэпа, з сярэдзіны 20-х гг. іудзейская рэлігійная адукацыя пачынае адраджацца, ды і ў цэлым становішча дадзенай канфесіі значна палепшылася. У 1926 г. у Полацку была адчынена новая іешыва, у якой наладжвалі заняткі рабіны А. Дрэйзін і Х. Колсман [6, с. 94]. У тым жа Мінску больш 270 дзяцей наведвалі сакрэтныя хедэры. У мястэчках Барысаўскай акругі ў 1926-1927 навучальным годзе большасць яўрэйскіх дзяцей наведвалі толькі хедэры. У 1927 г. полацкая іешыва была пераведзена ў Віцебск. Сюды пачалі прыбываць вучні і рабіны з закрываемых іудзейскіх школ і сінагог Расіі і Украіны. Віцебская іешыва стала галоўнай у СССР і праіснавала да 1930 г. У 1928 г. у Мінску дзейнічала 24 іешывы з 115 слухачамі ў розных "нябачных" сінагогах. У ешыботах вучыліся каля 300 мінскіх яўрэяў. У канцу 20-х гг. Беларусь з'яўлялася цэнтрам іудзейскай адукацыі ў СССР.

Да 1929 г. большавікі назапасілі багаты вопыт антырэлігійнай працы, хаця дзейнасць партыйна-дзяржаўных структур і не прывяла да ліквідацыі рэлігійных арганізацый, а таксама не сфарміравала атэістычнага светапогляду ў колькі-небудзь значнай часткі насельніцтва. Была створана сур'ёзная заканадаўчая база дзяржаўна-царкоўных адносін, завяршэннем якой сталі пастановы ЦВК РСФСР ад 8 красавіка і НКУС ад 1 кастрычніка 1929 г. Усё большае значэнне ў рэалізацыі дзяржаўнай канфесійнай палітыкі адыгрывалі сілавыя структуры. Нягледзячы на некаторыя разнагалосіцы ў кіраўніцтве краіны ў поглядах аб метадах антырэлігійнай працы, непасрэдныя выканаўцы пункта 13 праграмы партыі адзіным эфектыўным сродкам працягу барацьбы з рэлігіяй і царквою бачылі жорсткія дзеянні. Дужацца з рэлігійнасцю "культурніцкімі" метадамі ў склаўшыхся ў канцы 20-х гг. умовах уладам не ўяўлялася магчымым. Больш надзейным уяўляўся шлях зачынення храмаў, арыштаў і высылак царкоўных іерархаў і святароў, запугвання вернікаў.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ:

1. Архіў КДБ РБ.
2. Архивы Кремля. Политбюро и церковь 1922-1925 гг. в 2 кн. / М., 1997, кн. 1.
3. Венгер А. Рим и Москва. 1900-1950. М., 2000.
4. Дубянецкі Э. С. Міжнацыянальныя адносіны на Беларусі ў 20-я гады ХХ-га стагоддзя: Дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02. Мн., 1995.
5. Дьяченко О.В. Формирование протестантского меньшинства в восточной Беларуси в конце XIX – первой половине XX в.//Этнография Белорусского Поднепровья. Могилев, 1999.
6. Иоффе Э.Г. Страницы истории евреев в Беларуси. Мн., 1996.
7. История евангельских христиан-баптистов в СССР. М., 1989.
8. Канфесіі на Беларусі. Мн., 1998.
9. Митрохин Л.Н. Баптизм: история и современность. СПб., 1997.
10. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.
11. Няхай сведчанне іх веры не забудзецца. Лёс каталіцкага касцёла на Беларусі ў 1917 – 1953 гг. Непакалянаў, 2000.
12. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. М., 1995.
13. Процька Т. Пакутнік за Веру і Бацькаўшчыну: Мітрапаліт Мельхісэдэк. Мн., 1996.
14. Скир А. Еврейская духовная культура в Беларуси. Мн., 1995.
15. Традиционные вероисповедания и новые религиозные движения в Беларуси. Мн., 2000.
16. Цыпин В. Русская Церковь 1917-1925. М., 1996.